

Θεολογία και παγκόσμια οικονομία

ULRICH DUCHROW*

Τὸ 1983 ἡ Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου Ἐκκλησιῶν (WCC) ξεκίνησε τὸ πρόγραμμα τῆς «Συνοδικῆς Διαδικασίας» προκειμένου νὰ ἐξασφαλιστεῖ ἡ ἀμοιβαία δέσμευση τῶν ἐκκλησιῶν-μελῶν ὑπὲρ τῆς Δικαιοσύνης, Εἰρήνης καὶ Ἀκεραιότητας τῆς Δημιουργίας (JPIC). Ὁ καθ. Στ. Τσομπανίδης ἔχει εὐκρινῶς ἐρμηνεύσει τὶς ἐπακόλουθες συνέπειες αὐτοῦ του προγράμματος μέχρι τὸ ἔτος 1991 στὸ βιβλίο του «Ὁρθοδοξία καὶ Οἰκουμένη. Ἡ κοινὴ χριστιανικὴ πορεία πρὸς τὴν δικαιοσύνη, τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς δημιουργίας»¹. Τί ἔχει ὁμως συμβεῖ ἀπὸ τότε; Καὶ ποιά εἶναι τὰ νέα ἐρωτήματα ποῦ προκύπτουν;

Θὰ ἐπιχειρήσω νὰ ἀπαντήσω μὲ δύο θέσεις, ξεκινώντας μὲ τὴν προϊστορία προκειμένου νὰ καταλάβουμε τὴν γενικότερη συνάφεια, στὴν ὁποία ἡ θεολογία καλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ (I), καὶ στὴ συνέχεια θὰ ἐπιχειρήσω νὰ παρουσιάσω τί ἔχει νὰ πεῖ γιὰ τὴ σημερινὴ κατάσταση ἡ θεολογία, κυρίως ἡ Ἁγία Γραφή (II).

I. Τὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῆς παγκόσμιας οικονομίας καὶ ἡ περιορ-
ρεύουσα ἀτμόσφαιρα τῆς νεο-φιλελεύθερης νεωτερικότητας ἀπὸ
τὸ 1990 μέχρι σήμερα

Θέση 1. Ἡ σύνδεση τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης τόκου (θεσμικὴ βία) μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν στρατιωτικὴ ἰσχύ (ἄμεση βία), καθὼς καὶ μὲ τὴν ὀρθολογιστικὴ ἐπιστῆμὴ καὶ τεχνολογία ποῦ χειραγωγεῖται ἀπὸ ἄνδρες (πολιτιστικὴ βία) ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριά, ἀποτελεῖ τὸν θεμέλιο λίθον τῆς νεωτερικότητας κατὰ

* Ὁ Ulrich Duchrow εἶναι Καθηγητὴς στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Χαϊδελβέργης. Τὸ παρὸν κείμενον ἀποτελεσε ὁμιλία του στὸ ΑΠΘ τὸ 2007. Μετάφραση: Αὐγουστίνος Μπαϊραχτάρης.

1. Δημοσιευμένο στὰ Γερμανικά: STYLIANOS TSOMPANIDIS, *Orthodoxie und Ökumene - Gemeinsam auf dem Weg zu Gerechtigkeit, Frieden und Bewahrung der Schöpfung*, LIT, Münster, 1999.

τὰ τελευταῖα πεντακόσια χρόνια. Ξεκίνησε μὲ τὴ συμμαχία μεταξὺ τῶν Ἰταλικῶν πόλεων τοῦ Βορρᾶ, ποὺ ἦταν ἐμπορικὰ καὶ τραπεζικὰ κέντρα, καὶ τῆς Ἰσπανο-Πορτογαλικῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως· στὴ συνέχεια ἀναπτύχθηκε καὶ πέρασε μέσα ἀπὸ ποικίλες φάσεις, ὅπου διάφορες Εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις κυριάρχησαν καὶ ὁδήγησαν στὸν ἰσχύοντα συνδυασμὸ τῆς νέο-φιλελεύθερης παγκόσμιας αὐτοκρατορίας ὑποστηριζόμενη ἀπὸ τὴν ὑπερδύναμη τῶν Η.Π.Α. καὶ τῶν συμμάχων τους στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση καὶ στὴν Ἰαπωνία.

Ἡ πιὸ πειστικὴ καὶ θεμελιωμένη ἀνάλυση τῶν ἱστορικῶν φάσεων τοῦ παγκόσμιου οἰκονομικοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος μπορεῖ νὰ ἐντοπιστεῖ στὸ βιβλίο τοῦ Giovanni Arrighi μὲ τὸν τίτλο «*The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of our times*»². Ἐκεῖ ὁ συγγραφέας παρουσιάζει μὲ ποῖο τρόπο κάθε καθεστῶς συνεργάζεται μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν στρατιωτικὴ ἐξουσία, προκειμένου νὰ συσσωρεύει οἰκονομικὸ κεφάλαιο.

Στὴν πρώτη ἱστορικὴ φάση ἡ οἰκονομικὰ ἰσχυρὴ Γένοβα συμμαχίησε μὲ τὴν ἡγεμονικὴ δύναμη τῆς Ἰσπανίας. Αὐτὴ ἡ συμμαχία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ληστεία καὶ τὴ γενοκτονία κατὰ ἄμεσο τρόπο, εἰδικότερα στὴν περιοχὴ τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, ὅπου ἐκμεταλλεύτηκαν τὰ ὄρυχεῖα, συγκεκριμένα τὰ ὄρυχεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, καὶ σχεδὸν ἐξολόθρευσαν τοὺς γηγενεῖς πληθυσμούς (σκοτώνοντας ἑννέα στοὺς δέκα ντόπιους κατοίκους κατὰ τὰ πρῶτα ἑβδομήντα χρόνια τῆς κυριαρχίας τους).

Στὴ δευτέρη ἱστορικὴ φάση ὁ μερκαντισμὸς ὑπὸ τὴν Ὀλλανδικὴ ἡγεμονία εἶχε ὡς κύριο χαρακτηριστικὸ τὸ λεγόμενο τριγωνικὸ ἐμπόριο: Πρῶτα συλλαμβάνουν μαύρους ἀπὸ τὴν Ἀφρικανικὴ ἥπειρο, στὴ συνέχεια τοὺς μεταφέρουν μέσῳ πλοίων ὡς σκλάβους στὴν Ἀμερικὴ, ὅπου ἐργάζονται στὶς φυτεῖες προκειμένου νὰ παράγουν ἀκατέργαστα ὑλικά, ὅπως βαμβάκι. Ἐπειτα αὐτὰ τὰ προϊόντα ἀποστέλλονται στὴν Εὐρώπη γιὰ νὰ μεταποιηθοῦν καὶ νὰ πουληθοῦν σ' ὅλοκληρο τὸν κόσμο. Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο περισσότερα ἀπὸ ἑβδομήντα ἑκατομμύρια μαύρων αἰχμαλωτίστηκαν καὶ ἔγιναν σκλάβοι ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο τρίτα πέθαναν ἀπὸ τὶς κακουχίες στὴν ὅλη διαδικασία.

Σὲ τρίτη φάση, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πηγῶν καὶ τὸ οἰκονομικὸ κεφάλαιο, ποὺ συγκεντρώθηκαν κατὰ τὴν «πρώϊμη συσσώρευση»

2. GIOVANNI ARRIGHI, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*, VERSO, London/New York 1994, βλ. ULRICH DUCHROW, *Europe in the World System 1492-1992*, WCC, Geneva 1992.

πλούτου μέσω της ληστείας, της εκμετάλλευσης και της δουλείας, έχουμε τον βιομηχανικό καπιταλισμό υπό την ηγεμονική εξουσία της Μεγάλης Βρετανίας, που αναπτύχθηκε χάρη στην εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού της Ευρώπης, αλλά και των αποικιών του έξωτεριου. Αυτή αποτελεί την κλασική φάση του φιλελευθερισμού. Ο φιλελευθερισμός βρήκε τη φιλοσοφική του φόρμουλα χάρη στον Άγγλο διανοούμενο *John Locke* κατά την περίοδο της Μεγάλης Ήπανάστασης όταν οι μεγαλοαστοί, δηλαδή οι κάτοχοι ιδιοκτησίας και πλούτου, κατάφεραν να πάρουν στα χέρια τους την πολιτική εξουσία και δύναμη³. Ο *Locke* δίνει τον ορισμό του ανθρώπου ως έξης: άνθρωπος είναι ο κάτοχος ιδιοκτησίας που έχει το φυσικό δικαίωμα μέσω των χρημάτων να αποκτήσει ιδιωτική περιουσία σε παγκόσμιο επίπεδο και απεριόριστα. Η μόνη λειτουργία του κράτους είναι να προστατεύει αυτήν την (άνισα διανεμημένη) περιουσία. Έτσι εδώ άμεσα-άμεσα έχει κανείς τη θεωρία της αστικής παγκόσμιας αυτοκρατορίας, η οποία χρησιμοποιεί την πολιτεία ως μία προστατευτική υπηρεσία. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα αυτό έλαβε τη μορφή του ιμπεριαλιστικού ανταγωνισμού μεταξύ των έθνικών κρατών στην Ευρώπη, γεγονός που προκλήθηκε από το ενδιαφέρον του οικονομικού κεφαλαίου να προστατεύσει τις ξένες επενδύσεις στην αναζήτηση μεγαλύτερου κέρδους (*Hannah Arendt*, 1951). Αυτή η φάση τελειώνει με το Μεγάλο Κράχ του 1929 και με τους δύο παγκόσμιους πολέμους.

Ήταν η έμπειρία των καταστροφών αυτών, που έκανε δυνατή και πραγματοποιήσιμη την εμφάνιση το περασμένο αιώνα των εργατικών κινημάτων ως μία δύναμη αντισταθμιστική και η οποία έβαλε κάποιο φραγμό στο καπιταλιστικό σύστημα. Λόγου χάρη στη Γερμανία ήδη στο Σύνταγμα της Βαϊμάρης μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο νομιμοποιήθηκε η κοινωνική υποχρέωση του ιδιοκτησιακού καθεστώτος προς όφελος του κοινού καλού (το οποίο άργότερα μετά το 1945 εισήχθη στο Βασικό Γερμανικό Δίκαιο, Άρθρο.14.2). Στις Η.Π.Α. η πολιτική της Νέας Συμφωνίας (*New Deal*) σε συνδυασμό με την οικονομική δύναμη του κολοσσού *Ford*, επέτρεψε την αύξηση του ήμερομισθίου. Στην Ευρώπη τα ανεπτυγμένα οικονομικώς κράτη έθεσαν σ' εφαρμογή ένα

3. Βλ. *ULRICH DUCHROW - FRANZ J. HINKELAMMERT, Property for People, Not for Profit: Alternatives to the Global Tyranny of Capital*, Zed Books in association with the Catholic Institute for International Relations and the World Council of Churches, London and Geneva, 2004, κεφ. 3. Την ελληνική μετάφραση του έργου έχει αναλάβει ο εκδοτικός οίκος «Άρτος Ζωής» και θα κυκλοφορήσει εντός του έτους.

κλιμακούμενο φορολογικό σύστημα αυξάνοντας παράλληλα την κοινωνική ασφάλεια κλπ. Ειδικότερα στη Γερμανία τὸ Σύνταγμα ἀπαγόρευσε ἐπίσης τὴ δράση καὶ τὴ συμμετοχὴ τοῦ στρατοῦ στοὺς ἰμπεριαλιστικούς πολέμους, περιορίζοντάς τον μόνο σὲ ἐπιχειρήσεις ἀμυντικοῦ χαρακτήρα. Οἱ πρώην ἀποικίες θὰ μπορούσαν πλέον νὰ ἐπιτύχουν ἢ νὰ διεκδικήσουν τὴν ἀπελευθέρωσή τους καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τους ἐπιχειρώντας μία ἀνάπτυξη ἀπὸ μόνες τους. Πέρα ἀπὸ τὰ ἐργατικά καὶ τὰ ἀπελευθερωτικά κινήματα ὑπῆρχε παράλληλα καὶ ἡ παρουσία τῶν συναγωνιστικῶν κομμουνιστικῶν κρατῶν τὰ ὁποῖα συνέβαλαν στὶς ρυθμίσεις κοινωνικοῦ χαρακτήρα στὶς καπιταλιστικὲς χῶρες.

Τὸ 1944 στὸ Συνέδριο Bretton Woods ὁ John Maynard Keynes, ὁ φημισμένος Ἄγγλος οἰκονομολόγος, πρότεινε στὰ ἰδρύματα καὶ στὶς διάφορες πολιτικὲς ἡγεσίες νὰ ἐνστερνωστοῦν τὴν εὐρωπαϊκὴ κοινωνικὴ ἀγορὰ τῆς οἰκονομίας ὡς μοντέλο γιὰ τὴν παγκόσμια οἰκονομία. "Ὅμως οἱ Η.Π.Α. ἔχοντας ἐξελιχθεῖ σὲ ἡγεμονικὴ καὶ ἀπόλυτὴ δύναμη μετὰ ἀπὸ τὴν αὐτοκαταστροφὴ τῶν Εὐρωπαίων ἀρνήθηκαν. Ἦθελαν τὸ ἀμερικανικὸ δολάριο νὰ εἶναι τὸ παγκόσμιο νόμισμα, ὅπως ἐπίσης ἤθελαν τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἐμπορίου γιὰ τὶς μεγάλες τους ἑταιρεῖες. Αὐτὸ ἄνοιξε οὐσιαστικὰ μὲ ποικίλους τρόπους τὸν χῶρο γιὰ τὸν ἀνερχόμενον νεοφιλελευθερισμὸ. Προκειμένου ν' ἀποκτήσουν ἐκ νέου μιὰ ἰδεολογικὴ ἡγεμονία ἤδη στὰ 1930 οἱ φιλελεύθεροι οἰκονομολόγοι εἶχαν ἀρχίσει νὰ ἐπεξεργάζονται ἕνα ὑπερεθνικὸ δίκτυο, πρᾶγμα ποὺ ὀδήγησε στὴν ἴδρυση τοῦ Mont Pelerin ὑπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Friedrich von Hayek⁴. Μέσω αὐτῶν τῶν λεγομένων "think tanks", τῶν πανεπιστημιακῶν ἰδρυμάτων, τῶν περιοδικῶν κλπ. ἄρχισαν μιὰ καμπάνια μεγάλου βεληνεκοῦς μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν ἰδιωτικοποίηση, τὴν φιλελευθεροποίηση καὶ τὴν ἀπορρύθμιση.

Τὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο οἱ Η.Π.Α. (κυρίως μέσῳ τῶν ὀργάνων τους, ὅπως ἡ ὑπηρεσία πληροφοριῶν (CIA), καὶ, ὅπου ἦταν δυνατόν, μέσῳ τῆς ὑποστήριξης ἢ τουλάχιστον τῆς μὴ παρεμπόδισης ἀπὸ τὶς ἄλλες δυτικὲς δυνάμεις καὶ ἀπὸ τοὺς ντόπιους συνεργάτες τοὺς) ἐγκατέστησαν δικτάτορες παρέχοντάς τους δύναμη. Ὁ πρῶτος σκοπὸς ἦταν νὰ ἀνοίξουν οἱ ἐθνικὲς ἀγορὲς στὸ ὑπερεθνικὸ (διεθνές) κεφάλαιο. Ἔτσι οἱ Η.Π.Α. θὰ διατηροῦσαν πρόσβαση τόσο στὴν ἐκμετάλλευση τῶν φυσικῶν πόρων, ὅσο καὶ στὶς ἐμπορικὲς ἀγορὲς καὶ

4. Βλέπε τὴν λεπτομερὴ καταγραφὴ τῶν ἐξελίξεων στὸ BERNHARD WALPEN, *Die offenen Feinde und ihre Gesellschaft. Eine hegemonietheoretische Studie zur Mont Pelerin Society, USA*, Hamburg 2004.

συναλλαγές αὐτῶν τῶν χωρῶν, φυσικά γιὰ ἴδιον ὄφελος, καὶ ἐπίσης θὰ μποροῦσαν νὰ συντρίβουν κάθε πολιτική καὶ κοινωνική ἀντίσταση αὐτῶν τῶν χωρῶν ποὺ θὰ προκαλοῦνταν ἀπὸ τὴν πολιτική ἀνάμειξη τῶν Η.Π.Α. (βλ. Persia 1953, Congo 1960, Brazil 164, Indonesia 1965/66, Chile 1973). Ὁ Johan Galtung μεταφράζει αὐτὴ τὴν πολιτική ὡς μία μορφή φασισμού: «Ὁ φασισμὸς εἶναι ὁ δυτικός πολιτισμὸς σὲ ἀκραία μορφή. Ὁ Ναζισμὸς συγκεκριμένα καὶ ὁ φασισμὸς γενικότερα εἶναι ἓνα φαινόμενο τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται κάθε φορὰ ποὺ ὁ καπιταλισμὸς βρῖσκεται σὲ κρίση καὶ δὲν εἶναι σὲ θέση πλέον νὰ λειτουργήσει ἀπαλὰ ἢ μαλακά (ἐννοώντας νὰ δώσει πίσω ἓνα ἐπαρκές ποσὸ γιὰ ἐπενδύσεις)».⁵ Ἐπίσης αὐτοὶ οἱ δικτάτορες τοποθετήθηκαν, ὥστε νὰ ὑπογράψουν χρεωστικά ἔθνη καὶ συμβόλαια, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ προκαλέσουν ὑπερχρέωση τῶν κρατῶν τους. Αὐτὰ τὰ χρέη πρὸς τοὺς ξένους προκλήθηκαν ἀπὸ τὸν ὑπερδανεισμὸ καὶ χρησιμοποιήθηκαν κατὰ κόρον ἀπὸ τὰ δυτικά, μὴ-δημοκρατικά ἰδρύματα, ὅπως εἶναι τὸ Διεθνὲς Νομισματικὸ Ταμεῖο (IMF) καὶ ἡ Παγκόσμια Τράπεζα (World Bank) σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ βοήθεια τῶν προσαρμοσμένων πολιτικῶν σχεδιασμῶν (SAPs) μὲ σκοπὸ ν' ἀπελευθερώσουν, νὰ ιδιωτικοποιήσουν καὶ ν' ἀποσυνθέσουν τὶς οἰκονομίες καὶ τὶς κοινωνίες τῶν κρατῶν αὐτῶν. Ἔτσι, ἡ ἄμεση στρατιωτική βία ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν θεσμική οἰκονομική ἐξουσία. Τὰ ἀποτελέσματα ἦταν μαζικά, ὅπως στέρηση, ἐκμετάλλευση τῶν ἐθνικῶν φυσικῶν πηγῶν καὶ μία αὐξανόμενη βία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν τῶν χωρῶν, ποὺ τώρα ἀγωνίζονται σκληρὰ γιὰ νὰ ἐπιβιώσουν.

Ἐπίσης, αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων ἔχει ἐντατικοποιηθεῖ ἰδιαίτερα μετὰ τὸ 1990 ἐξαιτίας τῆς κατάρρευσης τοῦ συστήματος τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, μετὰ δηλαδή τὴν πώση τοῦ ὑπαρκτοῦ κρατικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος στὴν ἴδια μοντέρνα συνάφεια μὲ βάση τὸν δικό του ἰδιαίτερο τρόπο συγκέντρωνε πολιτική καὶ οἰκονομική δύναμη παραβιάζοντας τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ὅπως καὶ ὁ καπιταλισμὸς. Συνέπεια αὐτοῦ ἦταν τὸ μοντέλο τοῦ νεοφιλελεύθερου καπιταλισμοῦ νὰ γίνῃ μία παγκόσμια πραγματικότητα. Τὸ κεφάλαιο πλέον κινεῖται σὲ παγκόσμιο ἐπίπεδο καὶ μπορεῖ νὰ χειρίζεται τοὺς ἐργάτες καὶ τὶς κυβερνήσεις ὄλων τῶν κρατῶν στρέφοντας τὸν ἓναν ἐνάντια στὸν ἄλλον, ἀποσυνθέτοντας παράλληλα τὶς εὐνομούμενες λειτουργίες καὶ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀσφαλιστικῶν

5. HANNAH ARENDT, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1951.

δικλείδων. Ἡ διεθνὴς πλευρὰ αὐτοῦ του γεγονότος εἶναι ἡ ἐξῆς: οἱ στρατιωτικοὶ καὶ πολιτικοὶ ὑπηρέτες τῆς καπιταλιστικῆς αὐτοκρατορίας τῶν Η.Π.Α., τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως καὶ τῶν συμμάχων τους ἐπιστρέφουν σὲ παλαιότερες μεθόδους χρήσης βίας· αὐτὴ τῆς ἄμεσης βίας, προκειμένου νὰ ἐκμεταλλευτοῦν τὶς φυσικὲς πηγὲς τῶν κρατῶν, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ Ἰράκ καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν. Τὴν ἴδια στιγμή βρῖσκει κανεὶς μιὰ ἀξανάομενη κοινωνικὴ κατάπτωση σὲ ὁλοένα καὶ μεγαλύτερο ἀριθμὸ ἀνθρώπων, μιὰ ἄμεση ἐπιθετικὴ βία, καὶ μιὰ καταστροφή τῆς φύσης σὲ ὅλη τὴ γῆ.

Πέρα ἀπὸ αὐτὲς τὶς οικονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἐξελίξεις ὑπάρχει καὶ ἡ ἀνθρώπινη, πολιτιστικὴ καὶ οἰκολογικὴ διάσταση ὄλων αὐτῶν. Μέσα ἀπὸ τὸν νόμο τοῦ χρήματος, πού συνεχῶς ἐνισχύεται, καὶ τῆς ιδιωτικῆς περιουσίας-ιδιοκτησίας, οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις ἔχουν γίνεῖ περισσότερο ἀπὸ ποτὲ ἐμπορευματοποιημένες καὶ ἐξατομικευμένες. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 17ου αἰῶνα ὁ Thomas Hobbes ἔδωσε μιὰ φόρμουλα σ' αὐτὴ τὴν καπιταλιστικὴ ἀνθρωπολογικὴ ἀγορὰ ὀρίζοντας τὰ ἀνθρώπινα ὄντα ὡς μεμονωμένα ἄτομα πού συναγωνίζονται μεταξύ τους γιὰ ἀκόμη πιὸ πολὺ πλοῦτο, δύναμη καὶ φήμη⁶. Αὐτὸς ὁ «κατακτητικὸς ἀτομικισμὸς» συνδύαστηκε μὲ τὸ νέο δυϊσμὸ τοῦ ὑποκειμένου-ἀντικειμένου τοῦ Descartes. Ὁ Descartes ὄρισε τὸν ἀνθρώπο ὡς «κύριο καὶ κάτοχο τῆς φύσης»⁷. Στὸ ἴδιο πνεῦμα ὁ Francis Bacon ἐρημήνευσε τὴν ἐπιστῆμη ὡς δύναμη: «Ἡ δύναμη καὶ ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους ἔναντι ὀλόκληρου τοῦ κόσμου» συμπεριλαμβάνοντας στὸν ὄρο «φύση» τὶς γυναῖκες καὶ τοὺς ντόπιους ἰθαγενεῖς ἀνθρώπους (Naturvölker)⁸. Ἐπίσης λέει ὅτι ἡ βία αὐτῆς τῆς μορφῆς καὶ αὐτῆς τῆς προσέγγισης μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τὸ ἐξῆς γεγονός: «Πρέπει νὰ βασανίσῃς τὴ φύση προκειμένου νὰ φανερώσῃς τὰ μυστικὰ της» - μιὰ πολὺ ἀληθινὴ παρομοίωση, καθὼς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους πού ἦταν ὑπεύθυνοι γιὰ τὸ κυνήγι καὶ τὰ βασανιστήρια τῶν μαγισσῶν.

Αὐτὲς λοιπὸν οἱ ρίζες τῆς νεωτερικότητος κορυφώνονται στὸ σημερινὸ νεοφιλελευθερισμὸ. Τὰ μεμονωμένα ἄτομα καὶ ἡ φύση δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ παράγοντες γιὰ τὴν συγκέντρωση περισσότερου κεφαλαίου. Οἱ ἀνθρώποι μεμονωμένα παρασύρονται καὶ στρέφονται ὁ ἓνας ἐναντίον τοῦ ἄλλου, καθὼς συναγωνίζονται γιὰ μιὰ θέση ἐργασίας, γιὰ πλοῦτο ἢ ἀκόμη καὶ γιὰ τὴν ἴδια

6. Βλ. Ulrich Duchrow-Franz J.Hinkelammert, *Property for People, Not for Profit*, κεφ. 2.

7. Βλ. ULRICH DUCHROW-GERHARD LIEDKE, *Shalom: Biblical Perspectives on Creation, Justice and Peace*, World Council of Churches, Geneva 1989, σ. 65 ἔξ.

8. ὅπ., παρ.

τήν επιβίωση. Τα ψυχολογικά αποτελέσματα σ' αυτούς τους ανθρώπους είναι τρομακτικά: οί χαμένοι τραυματίζονται, οί νικητές αναπτύσσουν αυτό πού οί ψυχολόγοι ονομάζουν «παθολογικό ναρκισσιισμό» και ή μεσαία κοινωνική τάξη καθοδηγείται από τόν φόβο τής πτώσης⁹.

Πώς μπορεϊ ή θεολογία νά απαντήσσει;

II. Βιβλικο-θεολογικές βάσεις για τή θεμελίωση σχέσεων τών ανθρώπων μεταξύ τους, με τόν Τριαδικό Θεό και με τή φύση

Θέση 2. Η Βίβλος και ή αυθεντική θεολογία βρίσκονται σέ άμεση αντιπαράθεση πρὸς τή νεοφιλελεύθερη και ήμπεριαλιστική νεωτερικότητα. Η Βίβλος συνηγορεϊ ὑπέρ μιᾶς «οίκονομίας τής ἐπάρκειας για ὄλους», ἐνῶ πολιτικά ή Βασιλεία τοῦ Θεοῦ παρέχει ἐναλλακτικές λύσεις ἔναντι τών κοσμικῶν ἐξουσιῶν. Σ' αὐτή τή συνάφεια ὁ ἄνθρωπος θεωρεϊται ὡς «εἰκόνα» πού βρίσκεται σέ σχέση και κοινωνία με τόν Τριαδικό Θεό, πού συμπάσχει με ὄλη τήν κτίση.

Σέ πρόσφατη κοινωνικό-ιστορική ἔρευνα προσπαθήσαμε νά δείξουμε ὅτι ή ἴδια ή Βίβλος μιλά ἄμεσα για τὰ θέματα τής οίκονομίας, τής ἀγορᾶς και τοῦ ἐμπορίου τής αὐτοκρατορίας ἐπὶ τή βάση τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστώτος.¹⁰ Οί ιστορικές ρίζες τής οίκονομίας, ή ὁποία βασιζεται στήν ἰδιωτική ἰδιοκτησία, στόν 8ο αἰῶνα π.Χ. Στήν Ἑλλάδα συγκεκριμένα, οί χωρικοί εἶχαν τὸ δικαίωμα ν' ἀποδεσμεύουν τοὺς ἑαυτοὺς τους ἀπὸ τὰ δεσμὰ και τὰ χρέη πρὸς τόν φεουδάρχη δίδοντας του τή γῆ τους.¹¹ Ἔτσι οί ἐλεύθεροι ἰδιοκτῆτες ἐπάσσεων εἶναι αὐτοὶ πού συγκρότησαν τήν «πόλη» στή μέση μιᾶς ἀγροτικῆς περιοχῆς (π.χ. ή Ἀθήνα σπὸ μέσον της Ἀττικῆς). Η σημασία αὐτή τής ἰδιοκτησίας ὁδήγησε στήν εἰσαγωγή τοῦ τόκου ἐπὶ τών δανείων. Ὁ ὀφειλέτης δηλαδή ἔπρεπε νά ἐπιστρέ-

9. Βλ. ULRICH DUCHROW - REINHOLD BIANCHI - RENE KRUGER - VINCENZO PETRACCA, *Solidarisch Mensch werden. Psychische und soziale Destruktion im Neoliberalismus - Wege zu ihrer Überwindung, USA in Kooperation mit Publik-Forum, Hamburg/Oberursel, 2006.*

10. Βλ. ULRICH DUCHROW - FRANZ J.HINKELAMMERT, *Property for People, Not for Profit*, κεφ. 1.

11. Βλ. G. HEINSOHN - O. STEIGER, *Eigentum, Zins, Geld - Ungelöste Ratsel der Wirtschaftswissenschaft*, Hamburg 1996; Th. Maissen, "Eigentümer oder Bürger? Haushalt, Wirtschaft und Politik im antiken Athen und bei Aristoteles", in M. Held-H.G. Nutzinger (ἔκδ.), *Eigentumsrechte verpflichten. Individuum, Gesellschaft und die Institution Eigentum*, Frankfurt/M 1998.

φει περισσότερα ἀπ' ὅσα εἶχε δανειστεῖ ἀρχικά (π.χ. σὲ σπόρο). Ἐπίσης ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ καταβάλλει τὴν ἴδια τοῦ τῆ γῆ ὡς ἐνέχυρο. Τὰ συμβόλαια ἐπὶ τῶν δανείων ἀρχισαν νὰ γίνονται ἐμπορεύσιμα, πρᾶγμα ποὺ σύμφωνα μὲ κάποιους εἰδικούς ὀδήγησε σταδιακὰ στὴν εἰσαγωγή καὶ στὴ χρήση τοῦ χρήματος, τὸ ὁποῖο βαθμιαῖα πῆρε τὴ μορφή τῶν νομισμάτων. Ἔτσι, ἰδιωτικὴ ἰδιοκτησία καὶ χρῆμα ἐμφανίστηκαν ταυτόχρονα - ἄμεσα συνδεδεμένα τόσο μὲ τὴ δουλεία, ὡς ἀποτέλεσμα τῶν χρεῶν, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἀπώλεια τῆς γῆς. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, οἱ πιστωτὲς μποροῦσαν νὰ συγκεντρώνουν ὅλο καὶ περισσότερη γῆ, χρήματα καὶ σκλάβους, αὐτοὺς δηλαδὴ ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ ξεπληρώσουν τὸ χρέος τους.

Αὕτῃ ἡ κατάσταση εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα τὸν ὀλοένα αὐξανόμενο διαχωρισμὸ τῆς κοινωνίας, πρᾶγμα ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ διαπιστώσει στὴν περίπτωση τῶν νομοθετικῶν ρυθμίσεων τοῦ Σόλωνα στὴν Ἀθῆνα τὸ 594 π.Χ. μὲ τὴν κατάργηση τῆς δουλείας λόγω ὀφειλῶν. Ὡστόσο, ἡ ἰδιοκτησιακὴ, χρηματιστικὴ οἰκονομία ἐξαπλώνονταν ἀκόμη περισσότερο στὴν αὐτοκρατορία στὰ χρόνια τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου. Ἐπίσης τὸ ρωμαϊκὸ Δίκαιο νομιμοποίησε τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας: «*Dominium est jus utendi et abutendi re sua, quantenus juris ratio patitur*» (κυρίαρχη ἰδιοκτησία εἶναι τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιεῖ κανεὶς καὶ νὰ καταναλώνει τὰ πράγματά του τόσο, ὅσο εἶναι συμβατὸ μὲ τὴ λογικὴ, δηλαδὴ τὴ λογικὴ του νόμου). Πράγματι, ἡ ἑλληνιστικὴ καὶ ἡ ρωμαϊκὴ περίοδος χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὸ δεσμὸ μεταξὺ τῆς στρατιωτικῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς ἰδεολογικῆς δύναμης ἀπὸ τὴ μία μεριά καὶ τῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ χρήματος καὶ τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Αὕτῃ ἡ ἐξάπλωση τῆς ἔννοιας τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς οἰκονομίας ἐπὶ πιστώσει, ποὺ ξεκίνησε στὴν Ἑλλάδα τὸν 8ο καὶ 7ο αἰῶνα π.Χ. συνάντησε στὸ Ἰσραὴλ ἓνα ἀρκετὰ διαφορετικὸ περιβάλλον. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τὴν αἰγυπτιακὴ δουλεία καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν ἀπὸ τὶς φορολογικὲς ἐπιβαρύνσεις τῶν πόλεων τῆς Χαναὰν ἔλαβαν χώρα γύρω στὰ 1250 π.Χ. Οἱ ἐλεύθεροι σκλάβοι καὶ οἱ ἀγρότες ἐγκαθίστανται στὰ παλαιστινιακὰ ὄρη καὶ ὀργανώνονται μὲ τὴ μορφή τῶν ἀνεξάρτητων οἰκογενειῶν καὶ φυλῶν. Ρυθμίζουν τὶς κοινὲς καὶ δημόσιες σχέσεις τους μ' ἓναν δίκαιο καὶ ἴσο τρόπο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς γενικῆς συνέλευσης, μὲ ἀναμφισβήτητη καὶ ρητὴ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Θεὸ στὸν ὁποῖο ὀφείλουν τὴν ἀπελευθέρωσή τους, στὸν Γιαχβέ (*qa'hal Jahwe*).

Γύρω στὰ 1000 π.Χ. ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπέλεξε τὸ σύστημα τῆς μοναρχίας, ἔναντι τοῦ ἀντιστασιακοῦ κινήματος τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν ὁμάδων τῶν προφητῶν. Ἡ συνέπεια αὐτοῦ ἦταν μία αὐξανόμενη καταπίεση καὶ ἐκμετάλλευση

τῶν χωρικῶν ἀπὸ τῆ βασιλικῆ αὐλή, ἀπὸ τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τὸν στρατὸ τοῦ βασιλέα (1 Σαμ. 8). Μὲ τὸ νέο αὐτὸ μηχανισμὸ τῆς ιδιοκτησίας, τοῦ χρήματος καὶ τῆς οἰκονομίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνα π.Χ. οἱ μικροὶ παραγωγοί, αὐτοὶ δηλ. ποὺ νοικίαζαν ἐκτάσεις, εἶχαν ἀκόμη ἕναν ἐπιπρόσθετο κίνδυνο ν' ἀντιμετωπίσουν· αὐτὸν τῆς κατάσχεσης τῶν ἀναγκαίων πόρων τους προκειμένου νὰ ζήσουν. Ἐνῶ πρὶν ἔπρεπε νὰ πληρώνουν φόρους ἀπὸ τὰ εἰσοδήματά τους πρὸς τὸν Βασιλιά, τὸν Ναό, καθὼς καὶ γιὰ τὴν πολυτελεῆ ζωὴ τῆς ἀριστοκρατικῆς ἀνώτερης τάξης, μὲ συνέπεια ἢ φορολογία νὰ ξεπερνᾶ τὰ ἔξοδα τῆς ἀναπαραγωγῆς. Τώρα μία νέα μορφή ἀνταγωνισμοῦ ἐμφανίστηκε ἀναμεταξύ τους. Δὲν ἔπαιρναν δάνεια προκειμένου νὰ θέσουν μία ἐπικερδῆ ἐπὶ πιστώσει χορηγούμενη παραγωγή σύμφωνα μὲ τὴν σύγχρονη ἀντίληψη, ἀλλὰ ἀπὸ καθαρῆ ἔνδεια. Λόγου χάρι ἔπαιρναν δάνεια γιὰ σπόρο σὲ περίπτωση ποὺ εἶχαν μία κακὴ σοδειά, ἀλλὰ τὸν σπόρο αὐτὸ ἦταν ἀναγκασμένοι νὰ τὸν καταναλώσουν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπόμενη σοδειά γιὰ λόγους καθαρὰ ἐπιβίωσης. Ἡ συνέπεια ἦταν νὰ χάσουν τὴν ἔκτασή τους ἀπὸ τοὺς μεγαλογαιοκτῆμονες, οἱ ὁποῖοι συσώρευαν ὄλο καὶ πιὸ πολὺ γῆ, καὶ στοὺς ὁποίους ἔπρεπε νὰ ἐργάζονται ὡς δοῦλοι, λόγω τοῦ χρέους ποὺ εἶχαν, κάνοντας ἀκόμη μεγαλύτερη τὴν ἀδικία. Μπορεῖ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο νὰ βγεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ νέα μορφή τῆς ιδιοκτησιακῆς οἰκονομίας μὲ τὸν ἐπὶ πιστώσει μηχανισμὸ τῆς ὀδήγησε σιγὰ σιγὰ πρὸς τὴ μοναρχία, πρὸς τὸ φεουδαρχικὸ σύστημα, τοῦ ὁποίου τὸ σημεῖο ἕναρξης καὶ ἡ βάση του ἦταν ἡ ἄνιση κατανομὴ τῆς γῆς. Τὸ ἀποφασιστικῆς καὶ ἱστορικῆς σημασίας σημεῖο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἰσραηλιτικῆς κοινωνίας ἦταν ὅτι οἱ ἀγρότες ἐκτέθηκαν σ' ἕναν ἀκόμη ἐπιπλέον μηχανισμὸ ἐκμετάλλευσης, κατὰ τὰ τέλη τοῦ 8ου αἰῶνος, σὲ συνάρτηση μὲ τὴ βασιλικὴ καὶ ἱμπεριαλιστικὴ δομὴ τῆς φορολογίας. Αὐτὸς ὁ μηχανισμὸς ἐμφανίστηκε ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινωνίας τῶν Ἰσραηλιτῶν καταστρέφοντας τὴ μεταξύ τους ἀλληλεγγύη¹². Μὲ ποιὸν τρόπο λοιπὸν ἀντέδρασε τὸ Ἰσραὴλ στὴν ἐπιδείνωση αὐτῆς τῆς κατάστασης;

Στὸ πέρασμα τῶν αἰῶνων μέχρι νὰ φθάσουμε στὴν ἐποχὴ τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ μέχρι τὴν ἐμφάνιση τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς κοινότητας, μπορεῖ κανεὶς

12. Στὸ βιβλίο του *State and Society in Pre-exile Judah from the 8th Century to the Exile* (1992) ὁ Rainer Kessler μελέτησε συγκεκριμένα αὐτὴν τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ οἰκονομία τῆς ιδιοκτησίας ἐμφανίστηκε ὡς φαινόμενο στὴ κοινωνία τοῦ βασιλείου τοῦ Ἰούδα. Ἔτσι ὁ συγγραφέας ἀποδεικνύει ὅτι ἡ κύρια αἰτία τῆς ἀντιπαράθεσης, ποὺ προκλήθηκε ἐξαιτίας τῆς ἀνάπτυξης τῆς οἰκονομίας τῆς ιδιοκτησίας στὴν ἐβραϊκὴ κοινωνία, ἦταν αὐτὴ μεταξύ τῶν πιστωτῶν καὶ τῶν ὀφειλετῶν.

νά διαπιστώσει τέσσερις διαφορετικούς τρόπους, προκειμένου ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ νά διαφυλάξει πρακτικά τις συνέπειες τῆς πίστεως του πρὸς τὸν Γιαχβέ:

1. Τὴν κριτικὴ καὶ τὸν ἔλεγχο ἐκ μέρους τῶν Προφητῶν.
2. Τὶς νομικὲς διατάξεις.
3. Τὶς πράξεις ἀντίστασης.
4. Καὶ τὶς ἐναλλακτικὲς λύσεις ἀνὰ μικρὲς ὁμάδες.

Ἀκριβῶς, ἡ ἀσχημὴ ἐξέλιξη τῆς δημόσιας καὶ κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ Ἰσραὴλ, συνέπεια τοῦ μοντέλου τῆς νέας ιδιοκτησιακῆς οἰκονομίας, προκάλεσε τὴ διαμαρτυρία καὶ τὴ δράση τῶν μεγάλων προφητῶν κατὰ τὸ τελευταῖο τρίτο τοῦ 8ου καὶ ἔπειτα τοῦ 7ου αἰῶνα. Ὁ Ἀμὼς καὶ ὁ Ὡσηὲ στὸ Βόρειο Βασίλειο πρὶν ἀπὸ τὴν καταστροφὴ του τὸ 722 π.Χ., καὶ ὁ Ἡσαΐας, ὁ Μιχαίας, ὁ Σοφονίας, ὁ Ἱερεμίας, ὁ Ἀββακούμ καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ στὴν Ἰουδαία μίλησαν γιὰ νόμο (*mispat*) καὶ γιὰ δικαιοσύνη (*sedaqa*), ἀξίες οἱ ὁποῖες εἶχαν χαθεῖ ἐξαιτίας τοῦ νέου ιδιοκτησιακοῦ νόμου. Ἀλλὰ πάνω ἀπὸ ὅλα, ἡ κατάργηση τῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἀκύρωση τῶν δικαιωμάτων τῶν φτωχῶν ἀνθρώπων σημαίνει γιὰ τοὺς προφήτες ἀπόρριψη οὐσιαστικά τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ τοῦ Ἰσραὴλ. Τὸ νά γνωρίζει κανεὶς τὸν Θεὸ εἶναι ταυτόσημο μὲ τὸ νά εἶναι δίκαιος ἔναντι τῶν φτωχῶν (βλέπε λ.χ. Ἱερ. 22:16). Ὁ προφήτης Ἡσαΐας τὸν 7ο αἰῶνα ἄσκησε καυστικὴ κριτικὴ τόσο γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀπαλλοτρίωσης τῶν χωραφῶν τῶν οἰκογενειῶν, ὅσο καὶ γιὰ τὴν συσσώρευση τῆς γῆς: «*Ἀλίμονο σ' ἐκείνους πὸν προσθέτουν στὸ σπιτί τους κι ἐνάουνε χωράφι μὲ χωράφι, ἔτσι πὸν πιά νά μὴν ὑπάρχει τόπος γιὰ ἄλλους κι αὐτοὶ νά μείνουνε οἱ μοναδικοὶ τῆς χώρας κάτοχοι*» (Ἡσ. 5:8). Ὁ ἴδιος ἐπίσης κατονομάζει τοὺς ἀπληστοὺς γαιοκτήμονες «*κλέφτες*» (1:23) καὶ τὴ δήμευση τῶν ἐκτάσεων ἀπὸ τοὺς χρεωμένους ἀγρότες τὴν χαρακτηρίζει «*ἀρπαγὴ εἰς βάρος τῶν φτωχῶν*» (3:14).

Ὁ ἔλεγχος λοιπὸν καὶ ἡ κριτικὴ τῶν προφητῶν τοῦ 8ου καὶ τοῦ 7ου αἰῶνα δὲν ἦταν ἐντελῶς ἀνεπιτυχῆς. Αὐτὸ εἶναι ἐμφανὲς ἀπὸ τις διαφορετικὲς νομικὲς μεταρρυθμίσεις πὸν ἔγιναν ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη χρονικὴ περίοδο καὶ ἐξῆς. Ἡ πρώτη ἔλαβε χώρα στὶς ἀρχὲς τοῦ 7ου αἰῶνα π.Χ. καὶ ἀντανακλᾷ στὸ λεγόμενο *Κώδικα τῆς Διαθήκης* (Ἐξ. 21-23). Ἐδῶ παραδειγματὸς χάρι βρῖσκει κανεὶς τὴν ἀπαγόρευση τοῦ τόκου καὶ τὸν νόμο νά μὴν λαμβάνεται τὸ ἐνέχυρο, ὥστε νά μὴν διακινδυνεύουν τελικὰ οἱ ζωὲς τῶν ἀνθρώπων πὸν χρωστοῦν βάση στοὺς κανονισμοὺς αὐτοὺς εἶναι τὸ θεολογικὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ Γιαχβὲ εἶναι «*συμπάσχων*» (22: 24-26). Τὸ 622 π.Χ. ὁ βασιλεὺς Ἰωσίας μέσα ἀπὸ τὴν *δευτερονομιστικὴ μεταρρύθμιση* πρόσθεσε διορθωτικὰ μέτρα, ὅπως τὸν κοινωνικὸ «*φόρο*» καὶ τὴν κατάργηση τῶν χρεῶν κάθε τρίτο ἔτος, ὅπως ἐπί-

σης και την απελευθέρωση των δούλων κάθε εβδομο έτος (Δτ. 14:28 έξ. και 15:1 έξ.). Μετά την τραυματική έμπειρία της καταστροφής της Ίερουσαλήμ και μετά την έξορία από τη γή της Ίουδαίας από τους Βαβυλώνιους ύπηρξε μεταξύ των Έβραίων ένας εύρος και εις βάθος προβληματισμός γύρω από τὸ έξις ζήτημα: πὼς νὰ ἀναδιοργανώσουμε τὴν κοινωνία μετὰ τὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν έξορία, προκειμένου ν ἀποφευχθεῖ ἡ συστηματικὴ ἀδικία σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς καταστροφικὲς συνέπειες πὸν φέρει. Ἐνα ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ *Ίερατικός Κώδικας* στὰ ἱερατικά κείμενα (Λευιτικό). Ἐδῶ, πέρα ἀπὸ τὴν ἀπαγόρευση τοῦ τόκου κλπ. συναντοῦμε τὸν περιφημο νόμο τοῦ ἰωβηλαίου γιὰ τὴν ἀναδιανομὴ τῆς γῆς ἀνὰ πενήντα χρόνια (ἀναδιανομὴ δηλαδὴ ἐκείνων τῶν μέσων πὸν εἶναι ἀναγκαία γιὰ τὴν παραγωγή τῆς οἰκονομίας σὲ μία ἀγροτικὴ κοινωνία), ὥστε κάθε οἰκογένεια ν' ἀποκτᾶ ξανά τὶς βάσεις γιὰ τὴν διατήρηση καὶ τὴ συνέχεια τῆς ἀγροτικῆς τέχνης. Τὸ θεολογικὸ ἐπιχείρημα καὶ ταυτόχρονα τὸ σημειοκλειδὸ εἶναι τὸ έξις: «*Ἡ γῆ δὲν πρέπει νὰ πωλεῖται ὀριστικά, γιατί ἀνήκει σ' ἐμένα καὶ ἐσεῖς εἶστε σὰν ξένοι πὸν τοὺς δόθηκε ἄδεια νὰ τὴν κατοικοῦν*» (Λευ. 25:23). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀπόλυτη ἰδιοκτησία στοὺς ἀνθρώπους, ἐπειδὴ τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ προσφέρονται γιὰ τὴ ζωὴ ὄλων τῶν ἀνθρώπων ἀνεξαιρέτως.

Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς ἐκφράζεται καὶ στὴ magna charta τῆς βιβλικῆς ἱστορίας μὲ τὸ μάννα ὡς «οἰκονομία τῆς ἐπάρκειας γιὰ ὅλους» (Έξ.16). Τὸ μάννα πὸν ἔστειλε ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸν οὐρανὸ στὴν ἔρημο ἦταν ἀρκετὸ γιὰ κάθε ἄτομο καὶ γιὰ κάθε ἡμέρα. «...ἐκεῖνος πὸν εἶχε μαζέψει πολὺ δὲν εἶχε περισσευμα, κι ἐκεῖνος πὸν εἶχε μαζέψει λίγο δὲν εἶχε ἔλλειμμα» (στ. 18). Αὐτὸ ἀναφέρεται στὴ συνάφεια τῆς συγκέντρωσης πλοῦτου (στὸ Δτ. 8), ὑπενθυμίζοντας κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα στοὺς Ίουδαίους ὅτι ὁ Θεὸς σύνδεσε τὸν νόμο τοῦ νὰ μοιράζεσαι μὲ τὴ δωρεὰ τοῦ μάννα, «προκειμένου ὁ καθένας νὰ κατανοήσει ὅτι ὁ ἀνθρωπος δὲν ζεῖ μόνο μὲ τὸν ἄρτο, ἀλλὰ μὲ κάθε λόγο πὸν προέρχεται ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Κυρίου» - εἶναι ἀκριβῶς τὸ χωρίο, τὸ ὁποῖο ὁ Ἰησοῦς ἀναφέρει κατὰ τοῦ Σατανᾶ ὅταν τὸν βάζει σὲ πειρασμὸ νὰ συγκεντρώσει ψωμὶ μετατρέποντας τὶς πέτρες. Σὲ συνάρτηση μ' αὐτὸ ὁ Ἰησοῦς προσεύχεται: «*Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον*» (Μτ. 6:11). Αὐτὸ συνοψίζει τὴν οἰκονομία τῆς ἐπάρκειας, τοῦ ἀρκετοῦ, σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μηχανισμοὺς τῆς οἰκονομίας τῆς ἀπεριόριστης συσσώρευσης ἰδιοκτησίας μέσω τῶν χρημάτων.

Ἐταν ἡ συγκέντρωση ἐξουσίας καὶ πλοῦτου γίνεται ὀλοκληρωτικὴ, ὅπως στὶς αὐτοκρατορίες τῶν ἑλληνιστικῶν καὶ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων, ὁ μοναδικὸς τρόπος ν ἀντιδράσουν οἱ πιστοὶ Έβραῖοι καὶ ὀπαδοὶ τοῦ Μεσσία Ἰησοῦ εἶναι

ἡ ἀντίσταση καὶ ἡ ἀπειθεία. Τὸ κλασικὸ κείμενο εἶναι ἡ ἱστορία τῶν τριῶν νέων Ἑβραίων ποὺ ἀντιστάθηκαν καὶ ἀρνήθηκαν νὰ προσκυνήσουν τὸ χρυσὸ ἄγαλμα τοῦ αὐτοκράτορα. Ἐκέθηκαν σὲ κίνδυνο μὲ τὴν πράξη αὐτὴ νὰ ριχθοῦν στὸ καμίνι (Δν. 3). Ἐπίσης ὁ Ἰησοῦς ἀντιστέκεται. Αὐτὸ γίνεται ἀκόμη περισσότερο ἐμφανῆς στὴν προφητικὴ ἀντιπαράθεση τοῦ Ἰησοῦ στὸ Ναό (Μκ. 11: 15-19). Ὁ Ναὸς ἀποτελεῖ τὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς ἱερατικῆς ἀριστοκρατίας, ἡ ὁποία κλέβει τὸν φτωχὸ μέσα ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν θυσιῶν πρὸς ὄφελος τοῦ θησαυροῦ τοῦ ναοῦ καὶ συνεργάζεται μὲ τὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ὁ εὐαγγελιστὴς Ματθαῖος (Μτ.6: 19-34) διαφωτίζει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο πρᾶγμα στὴ συνάφεια τοῦ κεφαλαίου του περὶ τῆς «συλλογῆς θησαυρῶν» ἐπὶ τῆς γῆς. «Δὲν μπορεῖς νὰ ὑπηρετεῖς καὶ τὸν Θεὸ καὶ τὸν Μαρμωνᾶ». Ἔτσι ἡ σύγκρουση δὲν ἀφορᾷ μόνο στὰ ὑλικά ἀγαθὰ αὐτὰ καθ' αὐτά, ἀλλὰ στὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ. Ποιὸς τελικὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ κυβερνᾷ; Ὁ Θεὸς τῆς συγκέντρωσης καὶ τῆς συσσώρευσης τῶν ἀγαθῶν γιὰ τοὺς λίγους ἢ ὁ συμπάσχων Θεὸς ποῦ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς ζωὲς ὅλων τῶν ἀνθρώπων; Καὶ ἐπιπλέον σύμφωνα μὲ τὴν Ἀποκάλυψη οἱ πιστοὶ χριστιανοὶ δὲν συμμετέχουν στὴν ἱμπεριαλιστικὴ οἰκονομία (13: 16 ἔξ.). Οἱ πιστὲς ἐκκλησιαστικὲς κοινότητες ὑποφέρουν, νιώθουν θλίψη καὶ εἶναι φτωχῆς, ἐνῶ οἱ ἄπιστοι ἄνθρωποι εἶναι πλούσιοι, ἐπειδὴ προσαρμόζονται καὶ ἐνστερνίζονται τὴν κοσμικὴ ἐξουσία, τὴν ἐκάστοτε αὐτοκρατορία (3: 14 ἔξ.). Ἀλλὰ ὁ Θεὸς θὰ γκρεμίσει τοὺς θρόνους τῆς ἐξουσίας καὶ τοῦ πλοῦτος καὶ θὰ δημιουργήσει ἕνα νέο παράδεισο καὶ μία καινούργια γῆ αὐτὴ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀληθινῆς ζωῆς (κεφ. 21).

Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς προσθέτει ἀκόμη μία ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ ὅσον ἀφορᾷ στὴν παρουσία καὶ τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ, ἡ ὁποία καταστρέφει ὀλοσχερῶς τὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο μὲσω τῶν μηχανισμῶν τῆς ἰδιοκτησίας καὶ τοῦ χρήματος: τὴν πραγματοποίηση ἐναλλακτικῶν μορφῶν μικρῆς κλίμακας σὲ κοινότητες πιστῶν. Ὅ,τι εἶναι ἀναγκαῖο γιὰ νὰ ζήσει κανεὶς θὰ δοθεῖ σ' ἐκείνους, ποὺ πρῶτα ἀπ' ὅλα ζητοῦν καὶ ποθοῦν τὴν βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνη Του· αὐτὸ εἶναι, μία ζωὴ δομημένη πάνω σὲ δίκαιες σχέσεις. Αὐτὴ ἡ ζωὴ τοῦ νὰ μοιράζεσαι μὲ τὸν ἄλλον ἀναλύεται παραδειγματικὰ στὴν ἱστορία τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του κατὰ τὸν χορτασμὸ τῶν πέντε χιλιάδων ἀνθρώπων (Μκ. 6:35 ἔξ.). Οἱ μαθητὲς θέλουν νὰ πᾶνε στὴν ἐμπορικὴ ἀγορὰ, ἀλλὰ ὁ Ἰησοῦς ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὸν καθένα ξεχωριστὰ νὰ μοιραστεῖ ὅ,τι ἔχει μὲ τὸν διπλανό του. Αὐτὸ ὄχι μόνο εἶναι ἀρκετὸ, ἀλλὰ εἶναι ὑπεραρκετὸ. Τὸ νὰ μοιράζεσαι σὲ ὁδηγεῖ σὲ μία πλούσια ζωή: «Ἐγὼ ἤλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσιν καὶ περισσὸν ἔχωσιν» (Ἰωάν. 10:10).

Ἡ πρώτη χριστιανική κοινότητα, πλήρης Πνεύματος Ἁγίου, ζεῖ αὐτὴ τὴν ἐναλλακτικὴ πρόταση ζωῆς. Τὸ κλασικὸ κείμενο εἶναι οἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων 4: 32-35. Ἡ κοινότητα πρόθυμα καὶ αὐτόβουλα μοιράζεται τὰ ἰδιοκτησιακά της στοιχεῖα. Αὐτὸ ἐπιπρόσθετα μεταφράζεται ὡς ἐξῆς: ἐκεῖνοι ποὺ εἶχαν γῆ καὶ σπίτια τὰ πούλησαν, καταθέτοντας τὰ χρήματα ποὺ παρέλαβαν στὰ πόδια τῶν ἀποστόλων. Αὐτὴ ἡ φρασεολογία δὲν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπλό συμβάν, ἓνα τυχαῖο περιστατικόν. Ἐξάλλου, ἡ συσώρευση γῆς καὶ σπιτιῶν ὡς τακτικὴ εἶχε καταπολεμηθεῖ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Μιχαῖα καὶ Ἡσαΐα, ὡς μία βασικὴ αἰτία τῆς φτώχειας καὶ τῆς ἔνδειας τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰησοῦς τὸ ἴδιο πρᾶγμα ἀκριβῶς τὸ εἶχε χαρακτηρίσει ὡς ληστεία, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἴδιας προφητικῆς παράδοσης, ζητώντας ἀπὸ τὸν νεαρὸ πλούσιο γαιοκτήμονα νὰ πουλήσει τὰ ἀγαθὰ ποὺ εἶχε συγκεντρωμένα δίδοντας παράλληλα τὰ χρήματα ποὺ θὰ λάμβανε πίσω στοὺς φτωχοὺς (τῶν ὁποίων ἡ γῆ εἶχε κλαπεῖ μέσῳ τῶν μηχανισμῶν τῆς ἰδιοκτησίας, τοῦ τόκου, τοῦ δανεισμοῦ καὶ τῶν χρεῶν· Μκ. 10: 17-22). Καὶ αὐτὴ ἡ ἐξισορρόπηση τοῦ ἰδιοκτησιακοῦ καθεστῶτος περιγράφεται χαρακτηριστικὰ ὡς ἡ πραγματοποίησις τῆς Δευτερονομιακῆς Τορᾶ, σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο τῶν Πράξεων ποὺ λέγει: «Οὐδὲ γὰρ ἐνδεῆς τις ἦν ἐν αὐτοῖς» (πρβλ. Δτ. 15:4). Τὴν ἴδια στιγμὴ, ὡστόσο, τὸ κείμενο ἀναφέρει ὅτι ὁμολογοῦσαν καὶ τὴν πίστη τους στὴν ἀνάστασις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦταν ζωντανὸς ἀνάμεσά τους, ἐπειδὴ ζοῦσαν ὅλοι μαζὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὡς μία κοινότητα. Ἔτσι δὲν ὑπῆρχε καμία ἀπολύτως στέρηση καὶ ἀνάγκη ἀνάμεσά τους, καθὼς δὲν χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἰδιοκτησίαν τους ἀτομικὰ σὰν νὰ ἦταν ἀποκλειστικὰ δική τους μὲ σκοπὸ ν' αὐξήσουν στὸ μέγιστο τὸ προσωπικὸ κέρδος καὶ τὴν ἰδιοκτησίαν τους. Ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ σημαίνει, μιλώντας κανεὶς μὲ οικονομικοὺς ὄρους, κοινοβιακὴ ζωὴ χωρὶς καμία στέρηση καὶ ἀνάγκη. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἐκπλήρωση τῶν νόμων καὶ τῶν προφητῶν στὴν Πρώτη Διαθήκη.

Παράλληλη μὲ τὴν κατανόηση τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς πολιτικῆς εἶναι καὶ ἡ ἀνακάλυψη μίας νέας κατανόησης τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ στὴ Βίβλο, ξεκινώντας ἀπὸ τὸν προφήτη Ἰεζεκιήλ. Ὁ Walter Wink ἔχει ἐπεξεργαστεῖ ὑπέροχα αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἰδέαν στὸ νέο του βιβλίον¹³. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βαβυλωνίας αἰχμαλωσίας, στὸ κέντρο τῆς βαβυλωνιακῆς αὐτο-

13. Βλ. WALTER WINK, *The Human Being: Jesus and the Enigma of the Son of the Man*, Augsburg Fortress, Minneapolis 2002.

κρατορίας και σὲ μία κρίσιμη συζήτηση κατὰ τὸν 6ο αἰῶνα π.Χ., ἱερατικοὶ κύκλοι ἐγγὺς τοῦ προφήτη Ἰεζεκιήλ, ὁ ὁποῖος εἶχε δεῖ ἓνα ὄραμα τοῦ Θεοῦ μὲ κάτι «πὺν ἔμοιαζε μὲ ἀνθρώπινη μορφή» (Ἰεζ. 1,26), πίεζαν πρὸς μία ἐξτρεμιστική, ἐπαναστατική, ἀντίληψη γιὰ τὸν ἄνδρα καὶ τὴν γυναῖκα ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ. «*Δημιούργησε λοιπὸν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπο σύμφωνα μὲ τὴ δική του εἰκόνα, “κατ’ εἰκόνα Θεοῦ” τὸν δημιούργησε, τοὺς δημιούργησε ἄνδρα καὶ γυναῖκα*» (Γεν. 1: 26-31). Στὴ συνάφεια τοῦ ἀρχαίου ἀνατολικοῦ κόσμου ὅλο αὐτὸ τὸ κείμενο εἶναι ἐπαναστατικό:

Στὸν βαβυλωνιακὸ μῦθο *Enuma Elish* τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ αἷμα ἑνὸς δολοφονημένου Θεοῦ, προκειμένου νὰ ὑπηρετοῦν τοὺς θεοὺς καὶ κυρίως νὰ ἐργάζονται γι’ αὐτούς, ἐπειδὴ οἱ θεοὶ κουράστηκαν νὰ δουλεύουν¹⁴. Στὸ βιβλικὸ κείμενο οἱ ἄνθρωποι εὐλογοῦνται καὶ τιμοῦνται ὡς ἄνδρας καὶ γυναῖκα ὥστε νὰ γίνουν συνεργάτες τοῦ Θεοῦ. Πέρα ὁμως ἀπὸ αὐτό, στὶς ἀρχαῖες ἀνατολικὲς κοινωνίες μονάχα ὁ Βασιλιάς εἶναι ὁ κατεξοχὴν πλασμένος κατ’ εἰκόνα Θεοῦ. Σ’ αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ σημαίνει μία ἰδεολογικὴ νομιμοποίηση τῆς ἐξουσίας καὶ κατὰ συνέπεια τοῦ δικαίωματος νὰ μὴν ἐργάζεται, ἀλλὰ ἀντίθετα νὰ βάζει τοὺς ἄλλους νὰ δουλεύουν γι’ αὐτόν. Σ’ ἀντίθεση μ’ αὐτὴ τὴν ἰδεολογία τὸ βιβλίον τῆς Γενέσεως 1: 26-31 θεωρεῖ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους δημιουργία κατ’ εἰκόνα Θεοῦ, ὥστε ἐλεύθερα καὶ ὑπεύθυνα νὰ ἐργάζονται μαζὶ μὲ τὸν Θεό. Κατ’ αὐτὸν τὸν τρόπο, τὸ κείμενο αὐτό, γραμμένο ἀπὸ ἐξόριστους στὴ διάρκεια τῆς βαβυλωνιακῆς αἰχμαλωσίας, ἀποτελεῖ ἓνα ἐξαιρετικὰ ἀνατρεπτικὸ κείμενο, πὺν ἀπευθύνεται κατὰ τῶν ἱμπεριαλιστικῶν δυνάμεων πὺν ἐξαναγκάζουν μέσῳ τῆς δουλείας τὴν ἀνθρώπινη ἐργασία.

Σύμφωνα μὲ τὸ κείμενο λοιπὸν τὰ ἀνθρώπινα ὄντα δημιουργήθηκαν ὡς ἄρσεν καὶ θῆλυ κατ’ εἰκόνα Θεοῦ, πράγμα πὺν σημαίνει μ’ ἄλλα λόγια ὅτι εἶναι ὄντα πὺν βρίσκονται σὲ σχέση καὶ ἀναφορὰ, τόσο στὴ μεταξύ τους σχέση, ὅσο καὶ στὴ σχέση τους μὲ τὸν Θεό. Εἶναι εὐρῶς γνωστὸ ὅτι τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, *ruach*, στὰ ἑβραϊκὰ εἶναι λέξη θηλυκοῦ γένους. Καὶ στὸ ὄραμα τοῦ Θεοῦ «σὰν κάτι πὺν ἔμοιαζε μὲ ἀνθρώπινη μορφή» καὶ τῶν «ζωντανῶν δημιουργημάτων» πὺν κουβαλοῦν καὶ μεταφέρουν τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ στὸ Ἰεζ. 1 τὸ ἓνα τρίτο τῶν οὐσιαστικῶν καὶ τῶν ρημάτων εἶναι θηλυκά. Ἡ γλῶσσα ταλαντεύεται μεταξύ τοῦ ἀρσενικοῦ καὶ τοῦ θηλυκοῦ γένους. Πράγματι, οἱ λέξεις τοῦ κειμένου φα-

14. Ὅπ. παρ., σ. 28.

νερώνουν πέρα από κάθε άμφιβολία ότι ο Θεός ο ίδιος είναι αναφορικός και σχετίζεται τόσο με τον άρσενικό, όσο και με το θηλυκό πόλο της δημιουργίας.

Πάνω στη βάση αυτή στηρίζεται ή επόμενη έκπληκτική αντίληψη ότι μόνο ο Θεός είναι *πλήρως ανθρώπινος*. Το να είσαι άνθρωπος πλασμένος κατ' εικόνα Θεού (*imago dei*) σημαίνει να γίνεσαι άνθρωπος με την έννοια ότι προσανατολιζέσαι προς τον Θεό ως τον κατ' έξοχην και γνήσιο άνθρωπο. "Ετσι έμεις θα γινόμαστε άνθρωποι σε τέτοιο βαθμό, όσο ο Θεός ένσαρκώνεται σ' έμάς. «Ο Ίησους ένσαρκώνει τον Θεό στο δικό του πρόσωπο, προκειμένου να μάς φανερώσει πώς μπορούμε έμεις να ένσαρκώσουμε τον Θεό. Και το να ένσαρκώνεις τον Θεό σημαίνει να είσαι πλήρως και άληθινός άνθρωπος»¹⁵. Με άλλα λόγια: Η κλασική διδασκαλία περι «θεώσεως» της Ορθόδοξης Άνατολής μπορεί να γίνει κατανοητή και ως έξης: «να γίνεσαι πλήρως άνθρωπος». Αυτό, φυσικά, στην παράδοση της άποφατικής θεολογίας, του Γρηγορίου του Ναζιανζηνού λόγου χάρη, σημαίνει επίσης ότι το άληθινά ανθρώπινο, το όποιο είναι το θεϊον, δέν μπορεί να προσδιοριστεί, να έλεγχθει και να παραποιηθει. Υπερβαίνει τα ανθρώπινα όρια της αντίληψής μας και το να γίνεται κανείς άληθινά άνθρωπος χρειάζεται την έμπνευση του Θείου πνεύματος.

"Όταν ο προφήτης Ίεζεκιήλ, κατακυριευμένος από το όραμα αυτό έπεσε κάτω στα γόνατα με το πρόσωπο στη γή, μιμούμενος την ταπεινωτική προσκύνηση των ανθρώπων ενώπιον των βασιλέων στην Άρχαία Έγγυς Άνατολή, ο Θεός τον επανέφερε και τον σήκωσε στα πόδια του λέγοντας: «*Εσὺ ἄνθρωπε σήκω στὰ πόδια σου· θέλω νὰ σοῦ μιλήσω. Ἐνῶ αὐτός μου μιλοῦσε, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ μπήκε μέσα μου και με σήκωσε στὰ πόδια μου ...*» (2: 1 έξ.). Ο Θεός δέν θέλει τα παιδιά του Θεού να ζοῦν έχοντας δουλική συμπεριφορά και δουλική νοοτροπία. Πρέπει ν αντιμετώπιζοῦν τις κοσμικες δυνάμεις, όπως ο Ίεζεκιήλ καλείται να πράξει, και γι' αυτό χρειάζεται να έχουν πνεῦμα άπρόμητο και τολμηρό.

Αυτό για άλλη μία φορά επιβεβαιώνεται στο βιβλίο του Δανιήλ στο περίφημο όραμα που περιγράφεται στο κεφάλαιο 7. Οί αυτοκρατορίες του κόσμου εμφανίζονται ως σαρκοβόρα θηρία, τα όποια αντιμετωπίζονται και κατακυριεύονται από τη Βασιλεία του Θεού, ο όποιος έχει ανθρώπινο πρόσωπο: «*Μέσα στα σύννεφα του ούρανοῦ είδα να έρχεται κάποιος που έμοιαζε με άνθρωπο*» (στ. 13). Και ο Θεός λέει ότι ή ισχύς των αυτοκρατορικῶν θηρίων είναι πε-

15. "Όπ. παρ., σ. 30.

ριορισμένη και σ' έκταση και σε χρόνο, ἐνῶ ἡ δύναμη αὐτοῦ του ἀνθρώπου (δηλαδή τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι ἀτελείωτη. Αὐτὴ ἡ δύναμη τοῦ ἀνθρώπου ἐνσαρκώνεται στὸν ἀληθινὸ Ἰσραήλ, στὸν λαὸ τοῦ Θεοῦ, πού ζεἶ σύμφωνα μὲ τὴ Διαθήκη, τὶς ἐντολὲς τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ ἀπέναντι στὴ ζωὴ. Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς λέγεται ξανά ὀνομάζοντας τὸν Ἰησοῦ, Μεσσία, τὸν «ἄνθρωπο», πού σημαίνει τὴν ἀπόλυτη ἐνσάρκωση τοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ἀναφέρεται στὸ κείμενο αὐτὸ συχνά (βλ. Ἰω. 1:51).

Εἶναι εὐρέως γνωστὸ ὅτι ὁ πυρήνας τῆς ζωῆς καὶ τοῦ μηνύματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Στὴ βάση τῆς σχέσης μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὅρος «Βασιλεία τοῦ Θεοῦ» θὰ ἔπρεπε νὰ μεταφράζεται ὡς: «Κυριαρχία τοῦ Θεοῦ-ἐλεύθερη ἀνθρώπινη τάξη». Εἶναι ἀναγκαῖο νὰ κατανοηθεῖ σὲ ἀντιπαράθεση μὲ τὶς καταπιεστικὲς δομὲς τῆς τάξης αὐτοῦ τοῦ κόσμου:

- Τὴν πατριαρχικὴ τάξη καὶ τὴν καταπίεση τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν.
- Τὴν οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευση καὶ τὴ στέρηση ἀγαθῶν γιὰ ὀλόκληρες κοινωνικὲς τάξεις.
- Τὴν οἰκογένεια ὡς τὸ κύριο ὄργανο, μέσῳ τοῦ ὁποῖου τὰ παιδιά κοινωνικοποιοῦνται λαμβάνοντας πειθίγιους ρόλους καὶ παθητικὲς ἀξίες.
- Τὶς ἱεραρχικὲς δομὲς ἐξουσίας, οἱ ὁποῖες εὐνοοῦν τὸν ἰσχυρὸ καὶ θέτουν σὲ μειονεκτικὴ θέση τὸν ἀδύναμο.
- Τὴν ἀνατροπὴ τῶν δικαστικῶν ἀποφάσεων μὲ σκοπὸ τὴν ὑπεράσπιση προνομίων.
- Τὴ ρατσιστικὴ ἀλαζονεία καὶ τὸν ἐθνοκεντρισμὸ.
- Μὲ ὀλόκληρο τὸ σύστημα θυσίας καὶ τὰ πιστεύω του στὴν ἱερὴ βία¹⁶.

Στὸ χωρίο 25: 31-46 τοῦ κατὰ Ματθαῖον κατὰ τὴν παραβολὴ τῆς φανέρωσης τοῦ Ἰησοῦ στὸν φτωχὸ λέει ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι θὰ κριθοῦν μὲ βάση τὴν ἐντολή, ἐὰν βοήθησαν τὸν «ἐλάχιστο» ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς καὶ τὶς ἀδελφές τους, ὥστε νὰ καλύψουν τὶς στοιχειώδεις ἀνάγκες τους, ὅπως: πείνα, δίψα, ἐνδυση, στέγη, υγεία καὶ ἐλευθερία. Ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ, τὸ κήρυγμα καὶ οἱ πράξεις του, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ θυσία του, ὀδηγοῦν πρὸς ἕναν συγκεκριμένο σκοπὸ: ν' ἀπελευθερώσει τὴν ἀνθρωπότητα καὶ νὰ βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ὑπερβοῦν τὰ διάφορα ἐμπόδια.

Θὰ κλείσω μὲ μία σύντομη ἀναφορὰ στὴν πατερικὴ παράδοση, στὴν ὁποία ἀντανακλάται μὲ ἐνάργεια ὅλη αὐτὴ ἡ βιβλικὴ διδασκαλία, καὶ θὰ ἀναφέρω

16. WALTER WINK, *The Human Being*, σ. 14.

μόνο τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Ναζιανζηνό, ὅπως τὸν ἔχει ἀναλύσει ὁ Sigurd Bergmann (2005). Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ἔζησε κατὰ τὴν τελευταία φάση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας κάτω ἀπὸ συνθήκες παρόμοιες μ' αὐτὲς τῆς νεοφιλελεύθερης ἱμπεριαλιστικῆς οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς, ποὺ ἔχει κυριαρχήσει ὀλοκληρωτικὰ στὶς μέρες μας: διάσπαση τῆς κοινωνίας σὲ φτωχοὺς καὶ πλούσιους, ἐξάπλωση τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς οἰκονομίας, ἀποσύνθεση τῆς κοινωνικῆς συνάφειας, ὅπως ἐπίσης καὶ διάφορα κινήματα, ποὺ δροῦν καὶ ἀναπτύσσονται μὲ σκοπὸ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀπάντησή του στὴ συγκεκριμένη συνάφεια τῶν γεγονότων εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Παραθέτουμε ἀπὸ τὴν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Bergmann¹⁷:

«12. Ἡ ἀναφορὰ στὴν κοινωνικότητα τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ θέση-κλειδί στὴ θεολογία τοῦ Γρηγορίου καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση διαμορφώνει τὴν ἀντίληψή του τόσο γιὰ τὸν Θεό, ὅσο καὶ γιὰ τὸν κόσμο, καθὼς ἐπίσης καὶ γιὰ τὴ μεταξὺ τους σχέση, ὅπως αὐτὴ διατυπώνεται στὸν διάλογο τοῦ Γρηγορίου μ' ἓναν μοντανιστὴ, μ' ἓναν μονοθεϊστὴ, μ' ἓναν τριθεϊστὴ χριστιανὸ καὶ μ' ἓναν πλατωνικὸ φιλόσοφο, ἀσκώντας στὸν τελευταῖο κριτικὴ τόσο γιὰ τὴν ἐρμηνεία τῆς πραγματικότητας, ὅσο καὶ γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ του διδασκαλία περὶ τῶν ὑποστάσεων.

13. Ἀποδίδοντας κεντρικὴ σημασία στὴν διάκριση μεταξὺ τῶν τριῶν θείων ὑποστάσεων γιὰ τὴ συνολικὴ κατανόηση τοῦ Θεοῦ, ὁ Γρηγόριος ἀναπτύσσει μίαν σωτηριολογία μὲ ἓναν τέτοιο τρόπο ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μίαν διαφορετικὴ κατανόηση τῆς Τριαδικῆς οἰκονομίας. Γιὰ τὸν Γρηγόριο ἡ ἐνότητα τῆς θείας οὐσίας ἀναγκαστικὰ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀέναη ἀλληλοπεριχώρηση μεταξὺ τῶν τριῶν διαφορετικῶν προσώπων τῆς Τριάδος ποὺ καταλήγουν σὲ μίαν τέλεια κοινωνία θελήματος καὶ ἐνέργειας.

14. Στὴν ἀντίληψη τοῦ Γρηγορίου γιὰ τὸν κόσμο, ἡ κοινωνία ἔρχεται νὰ ἐκφράσει τὴν καλή, ἐσωτερικὰ, κοσμικὴ καὶ συνάμα ἀνθρώπινη ἔλλογη σχέση ὡς σύνθεση, διασύνδεση καὶ ἔνωση ὀλοκληρῆς τῆς κτιστῆς δημιουργίας. Μὲ θετικὸς ὅρους αὐτὴ ἡ σχέση ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὴν εἰρήνη, τὴν ὠραιότητα, τὴ μὴ βία, ἐνῶ μὲ ἀρνητικὸς ὅρους αὐτὴ ἡ σχέση δηλώνεται μὲ κάθε εἶδους φθορὰ καὶ καταστροφὴ. Ἐρμηνεύοντας τὴν ἐνσωμάτωση τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων μὲ τὴν δημιουργία μέσα καὶ ἀπὸ τίς δύο προοπτικὲς τόσο τὴν ὑλική, ὅσο

17. SIGURD BERGMANN, *Creation Set Free: The Spirit as Liberator of Nature*, Series Sacra Doctrina: Christian Theology for a Postmodern Age, Eerdmans, Grand Rapids, Michigan 2005, σ. 364.

καὶ τὴν πνευματικὴν, ὁ Γρηγόριος στὴν πραγματικότητα ὁρίζει τὴν θέση τοῦ περισσότερο τοπολογικῶς-δυναμικῶς (*topologically-dynamically*), παρὰ ἀνθρωποκεντρικῶς. Κατὰ τὴν ἄποψή του οἱ ἄνθρωποι λειτουργοῦν ὡς εἰκόνες τοῦ Θεοῦ ἐντὸς καὶ ὑπὲρ τοῦ κόσμου· ἡ ἐνότητα τῆς κτίσης γίνεται ἀντιληπτὴ ὡς μία συνέχεια, ὡς μία ὁλότητα, καὶ ὡς μία καλὴ τάξη πραγμάτων ἐντὸς τοῦ κόσμου, καὶ ἡ ἴδια ἡ κοινότητα τῆς δημιουργίας κατανοεῖται ὡς μία κοινότητα πού ἐπικοινωνεῖ.

15. Ὁ Γρηγόριος κατανοεῖ τὴν ἀναλογία καὶ τὴν σχέση μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου μέσα ἀπὸ τὴν προοπτικὴ τῆς κοινωνικότητας πού διακρίνεται σὲ τρία στάδια: (α) στὴ δημιουργικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπικοινωνία τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ ἢ στὴ μεσολάβησή του, (β) στὴν τριαδικὴ κίνηση τοῦ κόσμου, τοῦ ὁποῖου τὰ δημιουργήματα εἴτε κινοῦνται πρὸς τὸν Θεὸ εἴτε ἀπομακρύνονται ἀπὸ αὐτὸν καὶ (γ) στὴν ἀπελευθέρωση τῆς κτίσης ἀπὸ τὸ κακὸ ὡς μία κίνηση τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου».